

**TARBIYASI OG‘IR BOLALARDA DEVIANT XULQ-ATVORNING
PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA KORREKSION YONDASHUVLAR****Rahmonqulova Shahnoza Fayzulla qizi***Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani MMTB ga qarashli
58-umumiy o'rta ta'lim maktabining amaliyotchi psixologi***ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada tarbiyasi og‘ir bolalarda deviant xulq-atvorning psixologik xususiyatlari, uning kelib chiqish omillari hamda korreksion yondashuvlarning ilmiy asoslari yoritilgan. Deviant xulq-atvorning shakllanishiga ta’sir etuvchi oilaviy, ijtimoiy, pedagogik va individual-psixologik omillar tahlil qilinib, maktab psixologi, pedagog va ota-onalar hamkorligiga asoslangan profilaktik hamda korreksion ishlarning mazmuni ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: tarbiyasi og‘ir bolalar, deviant xulq-atvor, psixologik korreksiya, profilaktika, agressivlik, motivatsiya, ijtimoiy moslashuv, psixologik xizmat, oila, ta’lim.

KIRISH

Tarbiyasi og‘ir bolalar bilan ishlash zamonaviy ta’lim tizimining dolzarb psixologik-pedagogik vazifalaridan biridir. Bunday bolalarda ijtimoiy me’yor va qoidalarga zid bo‘lgan xatti-harakatlar, intizom buzilishi, tajovuzkorlik, darslarga befarqlik, yolg‘on gapirish, qoidalarga bo‘ysunmaslik va nizoli vaziyatlarga moyillik kabi belgilar kuzatilishi mumkin. Mazkur holatlar bolaning shaxsiy rivojlanishiga, ta’lim sifati va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Deviant xulq-atvorning shakllanishida oilaviy omillar muhim o‘rin tutadi. Oiladagi nizolar, ota-onaning befarqligi, noto‘g‘ri tarbiya usullari, nazoratning sustligi yoki haddan tashqari qat’iyligi bolada salbiy xulq-atvorning rivojlanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Mehr va emotsional qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytiradi hamda agressiv yoki qarama-qarshi xulq-atvorni kuchaytiradi. Maktab muhiti ham deviant xulq-atvorning rivojlanishiga ta’sir etuvchi muhim omillardan biridir. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi salbiy munosabatlar, tengdoshlar tomonidan kamsitilish, muvaffaqiyatsizlik hissining takrorlanishi va o‘quv motivatsiyasining pasayishi bolaning maktabga nisbatan salbiy munosabatini shakllantirishi mumkin.

Psixologik nuqtai nazardan, tarbiyasi og‘ir bolalarda emotsional beqarorlik, impulsivlik, o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarining sustligi, xavotir, past o‘zini baholash va muloqotdagi qiyinchiliklar tez-tez uchraydi. Ayrim holatlarda ular o‘z his-

tuyg'ularini konstruktiv yo'l bilan ifoda eta olmaganligi sababli tajovuzkor yoki destruktiv xatti-harakatlarni namoyon etadilar.

Deviant xulq-atvorni korreksiya qilish kompleks yondashuvni talab etadi. Avvalo, maktab psixologi tomonidan psixologik diagnostika o'tkazilib, bolaning shaxsiy xususiyatlari, ehtiyojlari va muammolari aniqlanadi. Shundan so'ng individual korreksion dastur ishlab chiqilib, psixologik maslahatlar, rivojlantiruvchi mashg'ulotlar va psixokorreksion treninglar tashkil etiladi.

Korreksion ishlarda kognitiv-xulqiy yondashuv, art-terapiya, o'yin terapiyasi, relaksatsiya mashqlari va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan treninglar samarali natija beradi. Ushbu metodlar bolalarning emotsiyalarini boshqarish, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish va ijobiy xulq-atvorni shakllantirishga yordam beradi.

Profilaktik ishlarning samaradorligi oila, maktab va psixologning uzviy hamkorligiga bog'liq. Ota-onalar uchun psixologik-ma'rifiy seminarlar tashkil etish, pedagoglarning konfliktologik va psixologik kompetensiyalarini oshirish hamda bolalarni sport, san'at va boshqa foydali mashg'ulotlarga jalb etish deviant xulq-atvorning oldini olishda muhim omil hisoblanadi.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan buyon jamiyatimizda kelajagimiz bunyodkori bo'lgan yosh avlodga nisbatan e'tibor yanada kuchaydi. Ayniqsa, xalq ta'limi tizimida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda o'quvchilar tarbiyasida kuzatilayotgan ijobiy o'zgarishlar buning yaqqol dalilidir. O'zbekistonning xalqaro maydondagi nufuzi ortib borayotgan bir sharoitda barkamol va ma'naviy yetuk yoshlarni tarbiyalash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu bois, "Kelajakka qanday yoshlar kerak? Ularni qanday tarbiyalash lozim?" degan savollar har bir fidoyi pedagogni o'ylantirayotgan muhim masalalardan biridir.

Bola maktab ostonasiga qadam qo'ygunga qadar uning hayotidagi dastlabki olti-yetti yil davomida oila asosiy tarbiya maskani hisoblanadi. Aynan shu davrda bola shaxsining dastlabki axloqiy, ma'naviy va ruhiy sifatlari shakllanadi.

Bolalar narsa va hodisalarning mohiyatiga o'zlaricha baho beradilar. Ular ezgulik va yomonlik mezonlarini, hayotiy qadriyatlarni avvalo ota-onalarining turmush tarzi va xulq-atvori asosida shakllantiradilar. Mehr-oqibat, samimiylik, halollik va o'zaro hurmat hukm surgan oilalarda voyaga yetgan bolalarda ham ana shu fazilatlar rivojlanadi. Oiladagi sog'lom muhit, ota-onalarning farzandlariga oqilona nazorat va e'tibor bilan munosabatda bo'lishi ularning barkamol shaxs bo'lib kamol topishiga xizmat qiladi.

Aksincha, oilada befarqlik, adolatsizlik, ma'naviy qashshoqlik, qo'pollik va axloqiy buzqlik hukm sursa, bu holat bola tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bola yaxshilik va yomonlikni juda nozik his qiladi. Kattalar ayrim nohaqliklarni hayotiy

tajriba orqali qabul qila olsalar, bola hali hayot murakkabliklarini to'liq anglay olmaydi.

Afsuski, barcha ota-onalar ham bolaning ruhiy kechinmalari va hissiy holatini yetarlicha tushunavermaydi. Ruhiy holat — bu shaxsning turli voqea va hodisalarga nisbatan bildiradigan chuqur emotsional munosabatidir.

Bolaga nisbatan qilingan har qanday nohaqlik uning ruhiyatiga kuchli ta'sir qiladi. Bola qo'pol muomala, baqiriq, masxara qilish, o'ylamay aytilgan tanbeh yoki e'tiborsizlikni adolatsizlik sifatida qabul qiladi. Bunday holatlar bolaning izzat-nafsigaga tegadi, unda g'azab, ranjish, nafrat yoki yashirin norozilik hissini uyg'otadi. Kattalar uchun oddiy tuyulgan vaziyat bola uchun jiddiy ruhiy jarohatga aylanishi mumkin.

Ota-onalarning noqonuniy yoki oson daromad topishni maqtashi, boshqalarni masxara qilishi yoki axloqiy me'yorlarga zid xatti-harakatlarni odatiy hol sifatida ko'rsatishi bolaning axloqiy qarashlariga salbiy ta'sir qiladi.

“Tarbiyasi og‘ir” bolalar bilan ishlash uzluksiz va tizimli tashkil etilgandagina ijobiy natija beradi. Odatda intizomsiz, mas'uliyatsiz, o'qishga qiziqmaydigan yoki tengdoshlari bilan muammoli munosabatlarga ega bo'lgan bolalar “tarbiyasi og‘ir” bolalar qatoriga kiritiladi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar xarakteri va xulq-atvori turlicha bo'ladi. Ayrim bolalarda anomal xulq-atvor, boshqalarida asotsial xulq-atvor, yana ayrimlarida esa tarbiyadagi nuqsonlar sababli “tarbiyasi og‘ir” holatlar kuzatiladi. Asotsial xulq-atvor jamiyatning axloqiy va huquqiy me'yorlariga zid bo'lgan xatti-harakatlar bilan tavsiflanadi. Anomal xulq-atvor esa asosan asab tizimi yoki psixik rivojlanishdagi buzilishlar bilan bog'liq bo'ladi.

“Tarbiyasi og‘ir” bolalar esa, avvalo, tarbiyaviy e'tibordan chetda qolgan bolalardir. Ularning bunday holatga kelib qolishiga noto'g'ri tarbiya, individual yondashuvning yetishmasligi, oilaviy muammolar yoki ijtimoiy omillar sabab bo'ladi. Har bir bunday bolaning muammosi o'ziga xos bo'lib, uning kelib chiqish sabablari ham individual xususiyatga ega.

Normal ta'lim-tarbiya jarayonidan chetda qolgan, tengdoshlari bilan sog'lom munosabat o'rnatmaydigan va o'z hissiyotlarini to'g'ri ifodalashni bilmaydigan bolalar “tarbiyasi og‘ir” bolalar guruhiga kiradi. Agar bunday bolalar o'z vaqtida aniqlanmasa va ular bilan maqsadli tarbiyaviy ish olib borilmasa, turli salbiy oqibatlar yuzaga kelishi mumkin.

“Tarbiyasi og‘ir” degan tushuncha bolaning umuman tuzatib bo'lmaydigan yoki ishonchsiz ekanligini anglatmaydi. Aksincha, bunday bolalar alohida e'tibor, mehr, individual yondashuv va psixologik-pedagogik yordamga muhtojdir.

Jamoatchilik nazoratining sustligi, oiladagi nosog'lom muhit, tarbiyadagi yuzakilik va befarqlik o'smir hayotida salbiy oqibatlarni yuzaga keltiradi.

Tarbiya — bu inson kamoloti uchun olib boriladigan uzluksiz kurashdir. Bolaning qanday inson bo‘lib voyaga yetishi nafaqat oilani, balki butun jamiyatni qiziqtiradigan muhim masaladir. Tarbiyaviy jarayonda bolaning o‘z xatti-harakatlarining oqibatlarini hali to‘liq anglay olmasligi ham hisobga olinishi zarur. Chunki u do‘st tanlashda ham xato qilishi mumkin. Shuning uchun bolaning noto‘g‘ri muhitga tushib qolganini sezish bilanoq unga o‘z vaqtida to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatish lozim.

So‘nggi yillarda “tarbiyasi og‘ir” bolalar bilan bog‘liq muammolarning ko‘payishi kuzatilmoqda. Bunga axborot oqimining keskin ortishi, internet va ijtimoiy tarmoqlardagi zararli axborotlar, kompyuter o‘yinlariga qaramlik, ota-onalar nazoratining sustligi hamda oiladagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolar sabab bo‘lmoqda.

Amaliyotchi pedagoglarning ta’kidlashicha, bunday holatlarning oldini olish uchun, avvalo, bolaning shaxsini mustahkamlash, uni tashqi salbiy ta’sirlarga bardoshli qilib tarbiyalash va hayotiy qiyinchiliklarni yengib o‘tishga o‘rgatish zarur.

Olimlarning fikriga ko‘ra, boladagi salbiy xulq-atvorni psixologik rivojlanish me’yoriga yaqinlashtirish orqali tarbiyadagi muammolarni bartaraf etish mumkin. Inson shaxsining shakllanishida ijtimoiy muhit va tarbiya hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bilan birga, shaxs rivojlanishiga insoniyat to‘plagan tajribalarni avloddan avlodga tarbiya orqali yetkazish ham kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Salbiy xulq-atvorning oldini olish va uni bartaraf etishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

har bir yosh davrining psixologik xususiyatlarini hisobga olish;
boladagi salbiy o‘zgarishlarni o‘z vaqtida aniqlash va tahlil qilish;
“tarbiyasi og‘ir” bolalar uchun maxsus psixologik-pedagogik dasturlar ishlab chiqish;

maktab, oila va mahalla hamkorligini kuchaytirish;
o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish;
ularni ijtimoiy foydali mehnat va to‘garaklarga jalb qilish;
ijobiy qahramonlar va namunali insonlar faoliyatini targ‘ib etish;
dars jarayonida bunday o‘quvchilarni doimiy pedagogik nazoratda saqlash;
ota-onalarning psixologik va pedagogik bilimlarini oshirish;
maktab tadbirlarida ularning faol ishtirokini ta’minlash;
ommaviy axborot vositalari va internetdan oqilona foydalanishga o‘rgatish;
rag‘batlantirish usullaridan maqsadga muvofiq foydalanish.

Agar bola salbiy guruh ta’siriga tushib qolgan bo‘lsa, uni imkon qadar tezroq o‘sha muhitdan ajratish hamda ijobiy xulq-atvorga ega, intizomli va namunali o‘quvchilar bilan muloqot qilishiga sharoit yaratish lozim. Bunday yondashuv bolaning ijtimoiy moslashuvi va ijobiy fazilatlarining shakllanishiga samarali ta’sir ko‘rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tarbiyasi og‘ir bolalarda deviant xulq-atvorning shakllanishi biologik, psixologik, oilaviy va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi. Uni bartaraf etishda muammoni erta aniqlash, individual yondashuvni qo‘llash, psixologik korreksiya, ijobiy ta’lim muhitini yaratish hamda oila, maktab va psixolog hamkorligini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi. Tizimli profilaktik va korreksion ishlar bolalarda ijobiy xulq-atvorni shakllantirish, ularning ijtimoiy moslashuvi va barkamol shaxs sifatida rivojlanishini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziyev E.G‘. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. Karimova V.M. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
3. Nishonova Z.T. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Shoumarov G‘.B. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
5. Albert Bandura. Social Learning Theory. – 1977.
6. Lev Vygotsky. Mind in Society. – 1978.
7. World Health Organization. Mental Health of Children and Adolescents. – Geneva.
8. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.